
VIII.

Egy modern teizmus és az élet értelme.

I.

Ha (a humanistával szemben) „többlet“-et adunk a világegyetem értelméhez, egy modern teizmus nagyobb bizalommal teszi meg a lépést, hogy „többlet“-et adjon az élet értelméhez. Miért van az élet? A felelet évszázadok vizsgálódásának tárgyát képezte. Ezt kutatták a történelemben, tudományban és filozófiában. Misztériumaiban s azok által valami fenséges hivatást látszott bizonyítani.

Pál a Rómaiakhoz írott levelében írta: „A teremtett világ sovárgva várja az Isten fiainak megjelenését“. Ha ő ismerte volna az evolúció modern elméletét, aligha tehetett volna egy jobb megállapítást annak vallásos magyarázatára. Mint evolucionista azt mondhatta volna: „A világegyetem sovárgva várja a nagy Lélekkel való isten-fiúság megvalósítását az emberi lélekben“.

Megjegyzésre méltó, hogy a fiatal és tapasztalatlan korban, vagy amikor a dolgok simán mennek, nem keressük az élet értelmét. Csak élünk és élvezünk. Ha ebből a szempontból kérdezzük, mi az értelme az egésznek, felelnünk kell, hogy nem sok, ha ez az egész. Ha ez az egész, akkor egy világegyetemben kellene élnünk, mint elkényeztetett gyerekek, játszadozva és táplálkozva. De ezekkel együtt jár a megpróbáltatás és szenvedés. Ilyenkor kérdezzük azt, hogy miért van az egész? Szenvedünk, elesünk, elveszítjük, ami a legdrágább nekünk. S kérdezzük, mi lehet az értelme? Önként következik, hogyha az életnek egyáltalán van valami komoly értelme e tény ugyanakkor nyilvánvalóvá kell, hogy legyen. Valami értelem kell, hogy legyen abban, ami történik, ok, érdemlegesség az életben a maga minden szerencsétlenségével, bizonytalanságával, hiábavalóságával és szomorúságával.

Az életben az értelmet nem akkor keressük, amikor a dolgok jól, hanem amikor rosszul mennek. Így egyszerűnek látszik, hogy az élet értelmét meg kell találni nem csupán a dolgok természete-

tében, vagy az eseményekben, hanem inkább abban ahogyan azokat vesszük, amivé magunk válunk bennük, vagy velük szemben. Próbáljuk meglátni, hogy amivé az életben és az által valóban lehetünk, az valami érdemest kell, hogy jelentsen nem csupán önmagunk, hanem a világegyetemre nézve is.

II.

A vallás ment a maga útján, kitervezgetve a saját gondolatait, főképpen az Isten szemével nézve az élet értelmét. A régi katekizmus azt tanítja, hogy az ember fő hivatása: „Istent dicsőíteni s örvendezni neki mindörökké.” Az élet értelmét meg lehetett találni Isten hiúságát szüntelenül kielégítő dicséret és hizelgésben és a legkülsőségesebb isten-tiszteletek által, melyek úgy látszik arra valók voltak, hogy szolgálják ezt az ideát.

Mig a hangsúly a vallásban a jövő életről erre az életre, az Istennek való tetszelgésről az ember tiszteletére tolódott: sok időbe került. A tudomány elfoglalva méltó helyét, gátat emelt a teológia féktelen spekulációinak. A megdöbbenő azonban, hogy a tudomány modern vívmányai magának a léleknek valóságos létezését veszélyeztették. Emlékezzünk csak! A naturalista tudomány odáig jutott, hogy megfossa az ember lelkét bármilyen jelentőségtől, akár önmagára, akár a világegyetemre nézve. Porból letünk s porrá válunk, mindezek után ennyi fejezné ki az egész emberi történelmet.

Sok gondolkodó kényszerült rá, hogy e szomorú konklúzióhoz érjen. Nem láttak semmi kiutat a konklúzióból, hogy a tudomány véget vetett minden lelki valóságnak és az emberiséget a fizikai kauzalitás bezárt körében hagyta. Sok közülök mély tiszteletet táplált az emberi élettel szemben s mély szenvedélyt, hogy szolgálja azt. De, miért van az élet? Nem találtak érdemleges kézenfekvő válasza. Az élet értelme rövid körforgásúnak látszott. Világossága kialudt. Ily emberek páratlan bátorsággal vitték szerepüket a világban, de a szívük kellős közepében nagy ürt éreztek. — Ha az élet semmit sem jelent a materiális világegyetemenek, a teljes hiábavalóság érzete növeli a végső sikertelenség tudatát. — Valami hamisnak látszott a földi boldogságban és valami reménytelennek a legnemesebb aktivitásokban is. Hacsak valamelyes határozott uton rá lehetett volna mutatni, hogy valami, ami érdemes az életben, érdemes a világegyetemre nézve is, mé-

lyebb jelentőséget kölcsönzött volna az életnek és az aspirációknak.

Az ujkori tudomány és filozófia közeledni látszik ahoz a ponthoz, ahol egy ilyen pozitív megjelölés tehető. A fizikai tudomány bebizonyítani látszott, hogy a Valóság az egyetemes fizikai kauzalitás egy zárt köre, benne az emberrel, mégis most éppen ez a tudomány az, amelyik kijelenti, hogy területe nem öleli fel az egész valóságot, hogy a belső élet tényei annyira, vagy talán még figyelemre méltóbban valóak, mint a nagy természet eseményei. Már láttuk néhány fizikus bizonyítását, akik azt mondták, hogy a végső Valóság a kozmikus Gondolkozó egy gondolata, hogy az embernek az értelme most megtalálta a határozott és bebizonyítható hasonlóságot az univerzális Értelemmel. Amint Jeans kifejezi: „Felfedezzük, hogy a világegyetem bizonyítékát mutatja egy tervezésnek vagy egy ellenőrző hatalomnak, amely valami közösséggel bír a mi egyéni értelmünkkel. Nem vagyunk annyira idegenek és betolakodók a világegyetemben, mint azt először gondoltuk.“ Az ilyen konklúziók kiegészítők, mert most gondolni tudunk a világegyetemre, nem, mint olyanra, ami halott vagy nyugvó sztatikus, hanem ami dinamikus, teremtő gondolkozással bír. Nem kell úgy gondolni magunkra, mint idegenekre egy fizikai környezetben. Szerepet kell vinnünk a teremtő folyamatban és, amit teszünk az fontos arra a folyamatra nézve. Következésképpen, a vágyódás az élet komoly értelme után, mely nincsen bezárva egyedül önmagunkba egy futó pillanatig, határozottan közelebb állónak látszik egy pozitív megállapításhoz.

A fődolog az s az mélységes fontosságú akármelyik gondolkozó értelemnek, hogy egy teremtett és teremtő világegyetemben, legmagasabb teremtmény az ember és az ember legmagasabb alkotásainak értelme kell, hogy legyen. A mit az ember tesz és amivé lesz és másokat segít, hogy valamivé legyenek, az univerzum törekvése, tervezete kellett hogy legyen. Ennek a törekvésnek a betöltése a legkomolyabb kell, hogy legyen, amit tenni tud, nemcsak önmaga, hanem a világegyetemnek szempontjából is.

Hogyan tudjuk? A kérdés erkerülhetetlen. H. Overstreet tanár rámutat arra, hogy az értelem modern szokása a bizonyítékok követelése. Önmaga a pszichológia tudományához fordul, hogy bizonyítékokkal szolgáljon, felelvén a kérdésre: „Hogyan tudjuk“.¹ Ő meg van győződve, hogy bizonyítékok lesznek, amikor a psy-

¹ Survey 1931. január 408. old.

chológia a csecsemő korból a felnőtt tudomány színvonalára emelkedik fel. Az ember értelme a legfőbb kifejezése a kozmikus Gondolkozó teremtő tevékenységének. Elenyészően keveset tudunk, az emberi értelemről, további tanulmányozása azonban úgy gondolja, egy kulcsot adhat nekünk egy határozottabb hasonlósághoz az univerzális Lélekkel. Határozottabb megjelölését annak, hogy az emberi gondolatok határozott értelemmel bírnak az isteni gondolatokra nézve.

Lehet, hogy úgy van. A pszichológia a nagy felfedezések útján áll. Ha a jelenben oly sokat csetlik-botlik, ez azért van, mert a tudomány fiatal és mert az emberi lélek mezején van, működik, jelenleg fontos nekünk elképzelni, hogy nem kell várnunk a pszichológia felnövésére, mielőtt valami világosságot tudunk szerezni a kérdés felől: hogy „Miért van az élet?” A beindulásnál, hogy feleletet nyerjünk nem szükséges, hogy a világegyetemre tekintsünk először, hanem önmagunkra. Betekinthetünk az ember belső életébe, amely a teremtés egyetlen első kézből ismert területe.

III.

Amikor az élet értelmére utalunk az erkölcsi és lelki értéket tartjuk szem előtt és így az atom csodáitól az ember erkölcsi és lelki természetének a csodáihoz fordulunk. Az emberi természet csodáiról való következtetések olyan jogosak, mint a nagy természet csodáiról valók.

A legmegkülömböztetőbb emberi karakterisztikumok azért vannak, hogy láthassuk és követhessük az eszményeket; az éniség, az önmagunk eszményeit, a világban. Azonfelül vannak emberi képességek a láthatatlant érzékelni és érezni, a láthatóban, hogy a belső élet éltetően viszonylik a világegyetem törekvéseihez. De felelvén a kérdésre, hogy „Miért van az élet?” kiindulunk az önmagunk eszményt-megvalósító képességeinek jelentőségéből. Egy modern teizmus hirdeti, hogy az élet a lélek és a szív eszményt-megvalósító képességeinek kultiválásáért van. Valaki frázisba öntötte: „Az élet egy alkalom az érték megvalósítására”. Az élet a személyiség kifejlődéséért van, amit tennünk kellene, amivé lennünk kellene az életben, ahol állunk s ahol vagyunk. „A teremtett világ sovárgó várakozása” minden egyes individuális személyiség részére ép egy ilyen isten-fia megjelenését várta.

Egy barátjához írt levelében, melyet Browning a „Sordello”

című költeményének bevezetésében használ, ezt írja: „Csupán a lélek fejlődése, más kevésbé érdemes a tanulmányra“. Whitman mondja: „Semmi, még Isten sem nagyobb valakinek, mint önmaga“. Az ének az éniség a legszentebb dolog az egész teremtet világban. A lelki tökély tanubizonysága szokott lenni, hajlandónak nyilatkozni az elkárhozásra Isten dicsőségéért. Ilyen sugallatot ma rögtön elutasítanánk. Nem volnánk hajlandóak elkárhozni, azaz lealacsonyodni valakinek, még Istennek sem a dicsőségéért. A sugallat ma azonban abszurdum.

Egy komoly értelem az élet számára, önmaga ideáлизmusának a gyümölcse kell, hogy legyen. A nagy személyiségekre gondolunk. Ha megkérdézhetnők az élet értelméről, mit felelnének? Ha megkérdézhetnők a nemzet alapítóit és hőseit: Washington, Jeffersont és Linkolnt, a tudomány mártirjait; Galileot és Brunot, a vallásos vezetőket; Pált és Savanarolát, Szervétet és Luthert, az ókori világ hőseit; a spártaiakat Thermopilaenál, Gedeonnak háromszáz emberből álló seregét, hajlandó vagyok azt gondolni, hogy mindenik ezt felelné: „Látja mit jelent az élet nekem. Amit tettem. Az életem ezt jelenti.“ És biztosak vagyunk efelől. Amivel birtak és amik voltak. Vállalták a pillanat kötelességét s betöltvén azt, betöltötték önmagukat. Megtalálták az életük értelmét. Számukra az élet éppen ezért a dologért létezett, melyért lenni s melyet tenni elhivattak. De vajjon nem éppen ez a dolog létezett-e a világegyetem számára is? Nem tettek-e, vagy értek-e el valamit, amit a világegyetem is tervezett? A helyeslő felelet észszerűnek és szükségesnek tűnik fel előttem. Megkérdézzük a legfőbb tanut. A negyedik Evangéliumban azt olvassuk Jézusról: „Azért születtem és azért jöttem a világra, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról.“ Mind ezért születtek, nem predesztináltak az alkalomra, hogy bizonyosságot tegyenek. A pillanat kötelességét betöltve, mindenik betöltötte az ő lelki lényének törvényeit. Betöltötte a természetét, amellyel a világegyetem őt felruházta. Ennélfogva észszerű következtetni, hogy ami megtéetett, a teremtet világ sóvárgó várakozása volt minden egyes individuális esetben.

A hajlamot az eszményért, az ösztönt, amely felhullámozik bennünk, hogy tegyük az istenien helyes dolgot s legyünk azzá, — talán nem lehet határozott beszédben vagy gondolatban kifejezni, de a tapasztalat tisztán kinyilatkoztatja azt. Emlékszem egy eseményre a nagy vizáradatkor, az ohioi Daytonban 1913 tavaszán. A folyó áttörte a partokat és tizennyolc láb magas ár rohant a városon keresztül. Az emberek benszorultak házaikban. Felrohantak a felső

emeletekre. Házakat öntött el az ár és sodort el. Az embereket csak csolnakokon lehetett megmenteni, amiket nehezen lehetett kormányozni a víz sodrában. Az egyik hír így szólt: „A kora reggeli órákban két fiatal ember, az Egyesült-Államok tengerész egyenruhájában több, mint ötven személynek az életét mentette meg és a végén odaadta a saját magáét.” Ilyen hősiesség és feláldozás általános volt Daytonban. Semmi önérdékű számítás nem volt bennük. Az istenien helyes dolgot megtették.

Mennyire általános az ilyen hősiesség és önfeláldozás nagy krízisek idején. Lelkemben él egy kép, amelyet Casto Mark kapitány históriájának olvasása hagyott benne. Látom, mintegy oda szegezve a halász bárkájának kormánykerekeihez, Atlantic Citytől kivezve a viharos tengerre, hogy megmentesen hatvankilenc embert a süllyedő Cherokee nevű gőzösről. Tizezer ember áll a parton, éljenzi a mentőket, amint a látszat szerinti biztos halál felé eveznek. Nagy hősiesség, azért hogy megmentenek! Ha a tenger csendes lett volna, nem éljeneztek volna, de az elemek olyan tombolása szívből jövő elismerést váltott ki, a lélek fensőbbiségének az elemek feletti elismerését.

Az emberek szembetalálják magukat egy váratlan krizissel és a hősiesség lángja felgyul bennük. Félelem nélkül, az utolsó cseppnyi erőig verekednek az elemekkel, a szerencsétlen körülményekkel, kételyeikkel és aggodásaikkal, azért hogy másokat megmentenek, jóllehet ők elvesznek annak megkísérlésében. Miért van az élet? A léleknek pont azért a fensőbbiségéért akkor és ott.

Csupán azért és abban, amit mi olyan helytelenül a férfiak és a nők eseménytelen életének nevezünk. A lélek magasba lendül még a fiatal korban is. Egy munkás gyermek súlyosan megsebesült egy utcai szerencsétlenség alkalmával. Kórházba vitték, ahol mindkét lábát amputálták. Amikor öntudatra ébredt az amputáció után, látta, hogy az anyja keservesen sír az ágya mellett s habár még agonizált, felpillantott s azt mondta, „Sohse bánkodjék anyám. Ne sirjon, sok gyermek kap ülő munkát”, Látjátok mi volt az eszében. Teljesen félreértette az anyja könnyeinek az okát. Ami legfőképpen az eszében járt az, ami a szegényt legfőképpen foglalkoztatja: a munka: Ő volt a kereső a családban. Szerencsétlensége a kereset elvesztését jelentette és azt gondolta, hogy anyja azért sír. Egy pillanatig sem gondolta, hogy az ő fájdalmáért s az ő béna életéért. Az ő fiui szívében az önzetlenség kiáltott fel: „Ne sirjon. Sok gyermek kap ülő munkát”. Megpróbálta a legjobbat, hogy megvigasztalja őt.

Az élet ezért a legjobbért van, a mindennapi dologért, az általános, közönséges dologért, amelyik nekünk van szánva s amit reggeltől nepepig tennünk kell. A teremtett világ sovárogya várja az istenfiúság igaz elérését. Luther a pillanat kötelességét vállalva kijelentette: „Itt állok; máskép nem tehetek. Isten engem úgy segítjen!” Hadd mondja minden egyes közülünk, amidőn a pillanat kötelességét vállalja.

IV.

A fent használt illusztrációk jelzik, hogy az élet értelme nem jut kifejezésre, ez egyedüllétben, hanem embertársainkkal való kapcsolatainkban.

A modern teista elérkezett annak meglátásához, hogy a lelkek megváltásának kérdése, a hagyományos értelemben, egy rosszul megoldott kérdés. Ellentétje akármelyik nemes idealizmusnak, akár az Istennel, akár az emberrel kapcsolatban. Valóban, lelkeket megváltani annyi, mint mennyországot hozni beléjük. Lehozni a mennyet a földre inkább, mint a mennybe jutni a jövő életben, megvalósítani a mennyet az emberi tapasztalatunkban inkább, mint bejutást biztosítani a tulvilág angyali társaságába. Ez az egyház reális feladata modern életünkben. Nehéz, de isteni feladat. Jézus hirdette, hogy „Nem mindenki, aki mondja Úram, Úram, megyen be a mennyek országába, hanem, aki cselekszi a mennyei Atyának akaratát.” A menny, amelyet megvalósítunk ebben a világban, átnyulik a másik világba, egyszerűen azért, mert ez a lelki élet Isten-rendezte természete. Ha nem leszünk rá méltók, egyetlen mennynek sem lehetünk a részesei.

Egy modern teológia a lelki igazságoknak rendszeres elrendezése kíván lenni, melyeket az emberi tapasztalat által meg tudunk erősíteni. A modern teisták a legészszerűbb hitet kívánják megformulálni, melyet elképzelhetünk és megalkothatunk, az élet legfőbb eszményeit kívánják fentartani, bevésni, mint alapelveket, beleoltani a lelkekbe, mint cselekvő hitet és átömlasztani, mint a személyiség kvalitásait.

Ez a hit a világban kell, hogy munkálkodjék, ez eszményeket a társadalmi életben kell betölteni. Jézus mondotta: „Ezekért megtisztulok.” Az apostol hirdeti: „Egymás terhét hordozzátok és úgy töltsétek be Krisztus törvényeit.” Csak tizenkilenc száz év után kerül a keresztény vallás, valamely tág értelemben, harmo-

niába alapítójának tanításaival és példájával. Ma belátjuk, hogy egy modern vallás szociálizált vallás, hogy az egyház feladata beleoltani az emberekbe a szociális vallást és inspirálni egy szociális lelkiismeretet.

Ez a változás egy generáció alatt rendkívüli mértékben kifejlődött. A régi vallás és vallásos élet individuálizmusa halálra van ítélve. Az egyén részére lehetetlen elszigetelten élni el a teljes életet. Minden tudomány egyesíti bizonyítékát bármelyik lelki elzárkozottsággal szemben. Antropológia és ethnológia az egyént éltetően egybekapcsolja a csoportjával. A társadalom-tudomány és pszichológia tanítja, hogy értelmének tartalma, lelkének hajlandóságai nagyobb részben a csoport élet által szabotnak meg. Az individuálizmus annyira időszerűtlen (antikvált) a társadalom-tudományban, mint a speciális teremtés-elmélet az élettanban. Mindaz, ami vagyunk és mindaz, amivel bírunk annak tudandó be, hogy embertársainkkal és értük élünk.

Mi ma elképzeljük, hogy mindannyian beletartozunk és át vagyunk hatva egy szociális lélektől és hozzájárulunk ahhoz s befolyásoltatunk egy szociális lelkiismeret által. Természetesen ezek nem önmagukban létező dolgok. Nem léteznek semmi misztikus az egyéni emberi lények fölött, vagy azoktól függetlenül, amit szociális léleknek vagy lelkiismeretnek lehet nevezni. Van azonban a léleknek egy állapota, mely többé-kevésbé mindannyiunknál közös, amelyhez hozzájárulunk vagy általa befolyásoltatunk. Vannak bizonyos erkölcsi képességek, amelyeket a legtöbbször megszerezünk s amelyek legtöbbször befolyásolnak, magatartások, melyeket szociális léleknek és lelkiismeretnek nevezünk, kifejezve a módot, hogy a csoport, mint egész, gondolkozni, érezni, visszahatni igyekszik a társadalmi élet kérdéseire és szükségére.

A vallás mindinkább rákényszeríti az embereket, hogy rájöjjenek, hogy így kellene gondolkozni, érezni és visszahatni. Ez nem a formálizmus vallása, hanem az emberé, az Isten lelkében. Valaki mondotta: „Mindenkinek vallásos, akinek valami szent.” Az egyház feladata kellene legyen, hogy művelje a szentséges utáni vágyat az emberi lényekben, kapcsolatokban s kikristályosodás utáni vágyat ezek érdekében. Sok megvalósult jelenleg a szociális lélekből és lelkiismeretből, korlátozva ugyan, amint időnként látszik, azonban mutatja, hogy a kikristályosodási folyamat tovább halad s a vágy, mely szent az emberi életben, egy jobb világ után, él bennünk.

A jótékony célú intézmények érzik, hogy mögöttük egy bizo-

nyos megbízható közös lelki-magatartás áll. Minden nagy csapás, amely emberi szenvedéssel jár, a szociális lelkiismeret kifejezésével találkozik, amely megfelelő segélynyújtást követel. A munkanélküliség kérdése egy követeléssel állott a szociális lélek és lelkiismeret elé, amely nemcsak előkészület egy gazdasági leromlás elhárítására, hanem egy kiható munka annak megakadályozására. Igaz, hogy a köz keveset tud tenni, de akármi kevés legyen, segítség az. Az iparnak magának kell szembenéznie az ily körülményekkel és a maga szociális lelkével és szociális lelkiismeretének kényszere alatt kevesbíteni, ha egészben nem tudja megakadályozni, e nagy szerencsétlenségeket. Végeredményében ez az ipari kormányzás kérdése is. Erkölcsi és gazdasági elkötelezettséget kell érezni, hogy ezt megoldja.

A modern egyház dolga inspirálni és megerősíteni a szociális lelket és a szociális lelkiismeretet. Mennél több hangsúlyt helyez az élet kiterjedtebb fogalmára, annál megfelelőbb lesz a vallása a modern világ szükségeinek kielégítésére. Mindez azt jelenti, hogy mennél vallásosabban él valaki, annál szélesebb és gazdagabb lesz életének értelme. „Ezekért megtisztultam“. Bárhol, ahol ily tisztulás lehetséges, a megszokott kötelességek hétköznapijaiban, vagy a krízis és áldozat rendkívüli idején az élet értelme kifejezésre jut s a világegyetem teremtő törekvése megjelenik. A cselekedet nagysága immateriális, az élet külső körülményei lényegtelenek. Marcus Aurelius gazdagsága ellenére nagy személy volt, Epictetus úgyszintén nagy volt szegénysége és rabszolgasága ellenére.

„Lehet, hogy nem győzök a siker jegyében.

Buzgó fáradozásim ellenére sem.

Lehet, hogy nem ölelek át eredményeket, amelyek áldnak,

Szomszédaim törekvéseit,

De jóllehet azt a célt sosem fogom át,

A gondolat velem marad mindvégig

Érdemessé kell lennem arra“.¹

Jézus mondotta: „Kevesen hű voltál, többre bízlak ezután; menj be az Uradnak örömébe“. „Az Uradnak öröme“ egy — nagy igazság költészete: hogy a hithűség tiszteletre méltó értelmet ad az életnek, Isten és ember előtt. A szelek fújhatnak, az áradat seperhet, de a lélek több, mint ezek.

¹ E. W. Wilcox.

Miért van az élet? „Az élet alkalom az értékes megszerzésére“. Számomra a lelkem győzelme. Ez azért van, hogy megte-remtsem legjobb önmagammat mindenkori posztomon. Ez a teremtett világ sovárgó várakozása; azaz, amit Isten vár tőlem. Lehet, hogy nem jutok messzire, de próbálnom kell méltóvá lenni az alkalomra és hogy az alkalomban értékest érjek el.

*„Lehet, hogy nem érem el a magasságokat, melyeket kívánok,
Kipróbálatlan erőm elhagyhat engem.
Vagy féluton a hegycsúcs felé,
Kegyetlen viharok megtámadhatnak.
De habár arra a helyre sosem jutok el
Fájdalmamra meg van életem vigasza
Érdemessé kell lennem arra (az alkalomra).*